

KAPITEL 12 / CHAPTER 12 ¹²

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE COGNITIVE SPHERE OF YOUNGER SCHOOLPIECES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH INCLUSIVE FORM OF TRAINING

DOI: 10.30890/2709-2313.2025-36-02-016

Вступ.

Молодший шкільний вік є ключовим періодом у розвитку особистості, оскільки на цьому етапі відбуваються значущі новоутворення в особистісно-інтелектуальній сфері, а також відзначається активним ростом та розвитком дитини. У сучасному контексті навчально-вихованого процесу молодший шкільний вік розглядається як період формування особистості дитини.

Однією з ключових складових особистісного розвитку учнів молодших класів є їхня пізнавальна активність, що є важливим чинником у формуванні інтелектуальних якостей особистості. Ця активність сприяє розширенню світогляду, стимулює та збагачує комунікативні уміння та навички, а також сприяє освоєнню дитиною культурного людського досвіду.

Значимим елементом виховання є наявність інклюзивних класів у багатьох загальноосвітніх навчальних закладах, де отримують освіту діти з різними потребами. Такі учні сприймають інформацію та освоюють матеріал інакше порівняно з дітьми із нормальним психічним розвитком.

Пізнавальна сфера діяльності включає в себе навчальну діяльність, процес здобуття знань та розвиток інтересу до науки. Виникнення пізнавальної діяльності залежить від рівня розвитку дитини, її досвіду, знань та мотивації, яка викликає інтерес. Також важливий вплив має спосіб представлення матеріалу вчителем.

Зацікавленість дітей у навчанні визнається ключовим фактором у процесі здобуття знань. Пізнавальну діяльність слід розглядати як один із визначальних елементів навчального процесу, оскільки її вплив неоспоримо розкривається як

¹²Authors: Dabybida Nataliia, Novakova Liubov

Number of characters: 22250

Author's sheets: 0,56

у створенні живої та захопливої навчальної атмосфери, так і в інтенсифікації пізнавальної діяльності учнів.

Після проведення пізнавальної діяльності, сам процес навчання стає захопливим і значущим для самої дитини. Однією з найбільш актуальних проблем нашого сучасного суспільства є активізація пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

12.1. Сутність та особливості пізнавального процесу молодших школярів у навчальних закладах з інклюзивною формою навчання

На сучасному етапі розвитку теорії та практики психології, нейропсихології, спеціальної педагогіки та спеціальної психології спостерігається збільшення уваги до глибокого дослідження різних аспектів психічного розвитку дітей, що має велике науково-практичне значення. Збільшується кількість та різноманітність дітей із відхиленнями у розвитку, включаючи тих, у кого спостерігається часткове чи комплексне відставання. Це вимагає вивчення дітей не лише до, а й під час їхнього процесу навчання та виховання, розробки мікропрограм корекційного впливу для кожного конкретного випадку.

Давайте розглянемо особливості роботи з учнями, які мають особливі освітні потреби. Діти з розумовою відсталістю характеризуються зниженою здатністю до узагальнень у процесі вирішення інтелектуальних завдань. Педагогічна робота з цією категорією дітей націлена, передусім, на максимальний розвиток загальних соціально-адаптаційних навичок, практичну підготовку до життя у суспільстві, навичок самообслуговування, вміння спілкуватися та адекватно проявляти соціальну поведінку.

Для учнів із затримкою психічного розвитку відзначається, на відміну від розумової відсталості, наявність порушень у структурі так званих "передумов інтелекту". Ці порушення охоплюють працездатність, пізнавальну активність, емоційно-вольові компоненти діяльності, увагу, пам'ять, сприйняття. У той же

час "власний інтелект" (різні форми мисленнєвої діяльності, зокрема словесно-логічне мислення) виявляє високий потенціал для розвитку, що може бути реалізовано через адекватну та своєчасну корекційну допомогу.

Діти з розладами аутичного спектру (РАС) мають найширший спектр відхилень, наприклад порушення спілкування в таких дітей носить первинний характер, у всіх погано розвивається мова як рецептивна (мовлення), так і експресивна. Абстрактне мислення відстає у розвитку, розуміють лише прості однозначні вказівки. Вони відірвані від реальності та мають слабкий, неповний та викривлений зв'язок з оточенням.

Необхідно також враховувати, що дітям із особливостями освітньо-освітніх потреб потрібно надавати додатковий час для вивчення конкретних навичок. Усі учні із затримкою психічного розвитку повинні бути під медичним наглядом, зокрема педіатра та психіатра. Вчителів слід систематично аналізувати результати спостережень лікарів і враховувати їх при організації навчально-виховного процесу.

Дуже важливим аспектом у роботі з такими дітьми є забезпечення обережності педагогічного процесу, щоб уникнути надмірного навантаження вже вразливої нервової системи.

Навчання школярів із різними порушеннями психофізичного розвитку характеризується такими особливостями:

- повільність у вивченні матеріалу;
- представлення інформації в простій формі;
- потреба у повтореннях;
- застосування глибокого індивідуального та диференційованого підходу;
- акцент на предметно-наочному та практичному викладі матеріалу;
- використання розвинених здібностей для подолання загальних недоліків та вад у сфері інтелекту;
- спеціальна організація навчальної діяльності, включаючи стимулювання інтересів та пізнавальних потреб, роль учителя як провідного фактору у процесі навчання (надання знань, організація спостережень, інструктаж, перевірка та

оцінка) .

Незважаючи на різноманіття факторів, які призводять до відставання у психічному розвитку, характерні риси цієї групи дітей включають такі спільні особливості: інтелектуальна недостатність, виражена у навчально-пізнавальній діяльності; інерція та повільність мислення; схильність до конкретизації; недорозвинене словесно-логічне мислення; порушення як імпресивної, так і експресивної мови, а також бідність мовного розвитку; нестійкість, підвищена неуважність, недостатня концентрація та швидка розсіюваність уваги; недостатня сформованість всіх видів сприймання (зорового, слухового, нюхового, шкірного тощо) і просторової орієнтації; порушення логічної, опосередкованої пам'яті; недорозвинення емоційно-вольової сфери, яке виявляється в послабленні активності, зниженні ініціативи в інтелектуальній діяльності та неспроможності керувати своєю поведінкою, а також емоційній незрілості .

В поєднанні зі швидкою втомлюваністю, ці фактори значно уповільнюють процес навчання та розвитку. У стані втоми у школярів можуть спостерігатися імпульсивні рухи, розгубленість та метушливість, через що вони не завершують завдання та не помічають власних помилок. Формування навичок відбувається повільніше . Використання нових чи незвичних методів може викликати незадоволення, а іноді й протест. Внаслідок невдач швидко розвивається негативне ставлення до навчальної діяльності.

Лише завдяки кваліфікованій допомозі та спеціальній корекційній роботі можливо подолати дефекти розвитку у дітей.

Корекційна робота охоплює всі аспекти навчальної діяльності з учнями, які мають вади, і спрямована на розвиток різноманітних психічних процесів, таких як сприйняття, пам'ять, мислення, мовлення, емоційно-вольова сфера тощо, а також на формування особистості в цілому .

Індивідуальні навчальні програми для учнів, які не можуть опанувати загальноосвітню програму через ускладнений психофізичний розвиток, дисграфію, дислексію, акалькулію, розробляються на основі висновків

психолого-медико-педагогічної консультації та при рішенні педагогічної ради навчального закладу, з участю батьків дитини .

Останнім часом приділяється зростаюча увага проблемі вивчення та корекції різноманітних психічних розладів у дітей. Література, включаючи рекомендації щодо розумової відсталості, порушень навчання та виховання, а також асоційованих проблем у поведінці та спілкуванні, стала вже значною. Однак багато питань залишаються недостатньо вивченими. Тому давайте зупинимося на аналізі розладів аутичного спектру (РАС), в яких порушення спілкування визначає багато характеристик поведінки дитини та відіграє ключову роль у формуванні її порушеного психічного розвитку. У випадках інших дефектів психічного розвитку порушення спілкування, навпаки, є вторинними і значно зменшуються або зникають під час корекції основного розладу, таких як розумова відсталість, невротичні розлади, дефекти мови та слуху та інші патології. Важливо відзначити, що корекція розладів аутичного спектру має своєрідний та досить складний характер .

РАС входить у структуру шизофренічного дефекту психіки і відзначається найбільшою складністю та дисгармонічністю серед усіх аномалій розвитку, що виявляється як на клінічній картині, так і в психологічній структурі порушень .

У 1912 році фахівець Ейген Блейер ввів термін "аутизм" (від грецького "autos" - сам) для позначення особливого виду мислення, що регулюється емоційними потребами людини та залежить від реальної дійсності .

Походження аутизму може бути різним, включаючи конституційні особливості психіки (акцентуація характеру, психопатія), а також умови хронічної психічної травми (аутичний розвиток особистості). Також можливе грубе спотворення психічного розвитку у випадку розладу аутичного спектру.

РАС або синдром Каннера представляє собою аномалію психічного розвитку, яка переважно виявляється в суб'єктивній ізольованості дитини від зовнішнього світу.

Сучасна наука в основному вважає, що ранній аутизм є результатом специфічної патології, що ґрунтується на недостатності центральної нервової

системи. Ця недостатність може виникнути через різноманітні причини, такі як вроджена аномальна конституція, вроджені порушення обміну речовин, органічне ураження ЦНС внаслідок патології вагітності та пологів, або в результаті раннього розвитку шизофренійного процесу. Виділяється понад 30 різних патогенних факторів, які можуть спричиняти формування синдрому Каннера.

12.2. Особливості розвитку пізнавальної сфери молодших школярів з РАС

Загалом сьогодні характерний нерівномірний розвиток психічних функцій при РАС. Наприклад, підвищені здібності в певних областях, таких як музика, математика чи живопис, можуть співіснувати із серйозним порушенням звичайних життєвих навичок та умінь. Одним із основних патогенних факторів, що впливає на розвиток особистості в аутистичному типі, є зниження загального рівня енергії життя, особливо помітне у ситуаціях, що вимагають активної та вибіркової поведінки.

Знижений загальний тонус, включаючи психічний, призводить до підвищеної сенсорної та емоційної чутливості, що викликає вкрай низький рівень активної уваги. З самого раннього віку виявляється негативна реакція або навіть відсутність відгуку при спробах привернути увагу дитини до об'єктів навколишнього середовища. У дітей з РАС спостерігаються значущі порушення цілеспрямованості та довільності уваги, що заважає нормальному розвитку вищих психічних функцій. Тим не менше, яскраві зорові або слухові враження від об'єктів навколишнього середовища можуть зачаровувати дітей і використовуватися для фокусування їхньої уваги. Це може бути звук, мелодія, блискучий предмет і таке інше.

Суттєвою рисою є висока психічна пересиченість. Увага дитини з РАС може триматися стійко лише кілька секунд або хвилин. У деяких випадках пересичення може бути настільки сильним, що дитина не тільки виходить з

ситуації, але також виявляє виражену агресію та спробує знищити те, що щойно викликало її інтерес.

У дітей з РАС спостерігається унікальний підхід до сенсорних вражень, що виявляється в підвищеній чутливості до подразників. Вони можуть виявляти виражену сенсорну вразливість, що водночас призводить до ігнорування впливів або навіть виявлення суттєво відмінних реакцій на соціальні і фізичні стимули .

Тоді як для осіб без РАС людське обличчя є найсильнішим та найпривабливішим подразником, у дітей з РАС виявляється відмінність, і вони можуть обирати різноманітні предмети, а обличчя людини призводить до швидкого відведення уваги та прагнення уникнути контакту.

У 71% дітей, які мають РАС, спостерігаються особливості сприйняття. Серед перших ознак "незвичайності" поведінки дітей з РАС, які батьки помічають, входять парадоксальні реакції на сенсорні стимули, що виявляються вже на ранніх етапах життя. Реакції на предмети можуть бути вкрай різнобічними. Деякі діти виявляють надмірну реакцію на "новизну", таку як зміна освітлення, яка може бути надто сильною і тривати довгий час після припинення впливу подразника. З іншого боку, багато дітей можуть бути слабо зацікавлені яскравими предметами, і вони можуть не реагувати із страхом чи плачем на раптові та гучні звукові подразники. Проте вони можуть виявляти підвищену чутливість до слабких подразників, таких як тихий шурхіт, і легко реагувати страхом на звичні предмети, такі як побутові прилади у будинку .

У сприйнятті дітей з РАС виявляються також порушення орієнтації у просторі та спотворення цілісної картини реального предметного світу. Для них надто важливі не самі предмети взагалі, а конкретні сенсорні аспекти: звуки, форма і фактура предметів, а також їхні колорити. Більшість дітей з РАС виявляють підвищений інтерес до музики і проявляють підвищену чутливість до запахів, вивчаючи оточуючі предмети через обнюхування та облизування.

Для цих дітей важливі також тактильні та м'язові відчуття, які вони отримують від власного тіла. Наприклад, через постійний сенсорний дискомфорт діти спрямовують свою увагу на отримання конкретних вражень,

використовуючи для цього різноманітні способи, такі як стрибки, кружляння, розривання матеріалів, контакт з водою чи піском. Завдяки частково зниженій болевій чутливості, у дітей може виникати схильність до нанесення собі пошкоджень.

Пам'ять та уява виявляють особливості в ранньому віці у дітей з РАС. Можна відзначити високу механічну пам'ять, яка сприяє зберіганню слідів емоційних переживань. Емоційна пам'ять організує сприйняття оточуючого світу: інформація у дітей вбирається у свідомість цілими блоками, залишається без переробки і використовується у вигляді шаблонів в тому самому контексті, де вона була отримана. Діти можуть безкінечно повторювати одні й ті ж звуки, слова або ставити одне й те саме питання. Вони легко запам'ятовують вірші, вдосконалюючи їх точність і ритм, і виявляють зацікавленість у рухах, пов'язаних з ритмічною структурою. Такі діти добре запам'ятовують і монотонно повторюють різні рухи, гри, звуки та оповідання, працюючи на те, щоб отримувати звичні відчуття через усі сенсорні канали: зір, слух, смак, нюх та дотик.

Щодо уяви існують дві протилежні точки зору: за однією з них, яку висловив Л. Каннер, діти з РАС володіють багатою уявою, а за іншою - їхня уява, якщо не знижена, то химерна і має риси патологічного фантазування. В їхніх аутистичних фантазіях переплітаються елементи випадково почутого від дитини матеріалу: казки, історії, кінофільми, радіопередачі, а також вигадані та реальні події. Патологічні фантазії відрізняються виразністю та образністю, і часто вони можуть мати агресивний відтінок. Діти можуть розповідати про мерців, скелети, убивства, підпали, ідентифікувати себе як "бандита" та приписувати собі різні вади протягом довгих періодів часу. Це патологічне фантазування може послужити основою для появи та закріплення різних неадекватних страхів, таких як страх хутряних шапочок, окремих предметів та іграшок, сходів, зів'ялих квітів, незнайомих людей чи інших об'єктів. Діти з РАС також можуть виявляти підвищені страхи, такі як страх темряви чи залишення самотнім у квартирі. Деякі з них можуть бути надто сентиментальними і часто плачуть під час перегляду

мультфільмів .

Мовний аспект у дітей з РАС виявляється у їхньому унікальному сприйнятті мовної реальності, а також у специфічності розвитку експресивної сторони мови . У реакціях на мовлення спостерігається знижена (частково або повністю відсутня) відповідь на того, хто говорить. Дитина може ігнорувати прості інструкції, що адресовані їй, втручаючись у розмову, що не призначена для неї. Їй краще реагувати на тихе, шепітне мовлення.

Перші активні мовні реакції, такі як гуління, які нормально розвиваються у дітей, можуть бути запізненими, відсутніми або виявлятися обмежено, лишеними інтонсування. Те саме стосується і розвитку лепету: дослідження показують, що у 11% випадків фаза белькоту була відсутня, у 24% проявлялася слабо, а у 31% виявлялася белькотлива реакція на дорослого .

Зазвичай, перші слова в дітей починають з'являтися рано. У 63% випадків це є стандартними словами, такими як "мама", "тато", "діда", але у 51% випадків діти використовують їх, не маючи конкретного відповідника серед дорослих. Фразова мова зазвичай з'являється близько двох років, часто з чистою вимовою. Проте ці діти рідко використовують її для взаємодії з іншими людьми, рідко ставлять питання, а ті, які виникають, часто є стандартними та повторюються. Вони можуть демонструвати багатий мовний репертуар один на один, розповідати, читати вірші чи співати пісеньки. Деякі виявляють вражаючу багатомовність, проте, незважаючи на це, відповіді на конкретні питання отримати важко, оскільки їхня мова не адаптована до ситуації та не спрямована на конкретну аудиторію.

Тенденція уникати спілкування, особливо з використанням мови, негативно впливає на перспективи мовного розвитку цієї категорії дітей.

Островська К. О. вказує, що необґрунтовано говорити про відсутність певних здібностей при РАС, таких як здатність до узагальнення чи планування . Рівень інтелектуального розвитку переважно пов'язаний із специфікою емоційної сфери. Діти з РАС спрямовані на яскравість сприйняття, а не на функціональні аспекти об'єктів. Емоційний компонент грає важливу роль у

сприйнятті, що залишається актуальним навіть у шкільному віці. У результаті засвоюється лише обмежена частина ознак навколишньої дійсності, тоді як розвиток предметних концепцій виявляється обмеженим.

Розвиток мислення у таких дітей пов'язаний із подоланням значних труднощів у свідомому навчанні та цілеспрямованому вирішенні завдань, що виникають у реальних ситуаціях. Багато фахівців вказують на складнощі у символізації та перенесенні навичок з одного контексту до іншого. У таких дітей важко уявити розвиток подій у часі та встановити причинно-наслідкові зв'язки. Це особливо виражено у викладі навчального матеріалу при виконанні завдань, пов'язаних із сюжетними картинками. В стандартних ситуаціях багато дітей із аутизмом можуть застосовувати узагальнення, користуватися символами та розробляти плани дій. Однак вони зазнають труднощів у активній обробці інформації та активному використанні своїх можливостей для адаптації до змінливого оточення, середовища чи ситуації.

У той же час, інтелектуальна недостатність більше не є обов'язковою для дитячого аутизму в ранньому віці. Діти можуть виявляти обдарованість у певних областях, хоча особливості спрямованості мислення залишаються непохідними.

При проведенні інтелектуальних тестів, таких як тест Векслера, спостерігається виражена нерівність між рівнями вербального та невербального інтелекту на користь останнього. Однак низькі показники в завданнях, пов'язаних із мовним опосередкуванням, в основному свідчать про те, що дитина уникає використання мовленнєвої взаємодії, а не про дійсно низький рівень розвитку вербального інтелекту.

Дослідження зосереджувалося на особливостях когнітивної діяльності дітей із порушеннями психічного розвитку, зокрема, у дітей із розладами аутистичного спектру.

Висновок

Сучасний етап розвитку теорії та практики психології, нейропсихології, спеціальної педагогіки та спеціальної психології характеризується посиленням уваги до поглибленого вивчення різних особливостей психічного розвитку дітей, що має важливе науково-практичне значення. Зростає число та

різноманітність дітей з відхиленнями у розвитку, у тому числі з парціальною та комплексною недостатністю. Найістотніша ознака розумової відсталості — знижена здатність до узагальнень у процесі розв’язання інтелектуальних завдань. Незважаючи на різноманітність причин, які обумовлюють затримку психічного розвитку, її прояви мають низку спільних (типологічних) для цієї групи дітей особливостей: інтелектуальна недостатність, що виявляється у навчально-пізнавальній діяльності, інертність, повільність мислення, схильність до конкретизації, недорозвинення словесно-логічного мислення, нестійкість, підвищена неуважність, недостатня концентрація та швидка розсіюваність уваги. Останнім часом стало все більше приділятися уваги проблемі вивчення та корекції різноманітних психічних розладів у дітей. Фахівець Еге. Блейер запровадив 1912 року термін аутизм (від грецьк. autos - сам) для позначення особливого виду мислення, яке регулюється емоційними потребами людини і залежить від реальної дійсності. Він може зустрічатися при конституційних особливостях психіки так і в умовах хронічної психічної травми (аутичне розвиток особистості). А може бути грубе спотворення психічного розвитку (розлад аутичного спектру). Для таких дітей важливо скласти індивідуальну програму навчання з урахуванням їхньої уваги, пам’яті, сприйняття, мови та мислення.